AVANGARDA (ANTI)-UMANĂ. INCURSIUNE ÎN POEZIA *POLITICĂ* A LUI PAUL CELAN

Ioana Moroșan

Universitatea din București, Facultatea de Litere

University of Bucharest, Faculty of Letters

Personal e-mail: morosan.gyongyi@yahoo.com

(Anti-human) avant-garde. A foray into Paul Celan's political poetry

This paper aims to analyse a part of Paul Celan's poetic discourse and study the way in which its political dimensions arise, with a particular focus on poems dedicated to Osip Mandelștam in the *Nobody's Rose* volume. For this purpose, a disjunction is made and justified between political poetry, or expressive discourse treating the political, and politically possessed poetry, discourse in service of ideology. Of particular interest is the social function assumed by such political poetry, triggered by the spreading of illness within the social corpus towards which the poet acts, in Ion Mureșan's conception, as a timely antibody.

Keywords: Paul Celan's poetic discourse, political dimension, political poetry, poet acts, antibody.

*„Poezii sunt anticorpi sociali – ei neutralizează infecția corpului
social”*

(Ion Mureșan)

Preliminarii

Odată cu seria de proclamații de moarte (începând cu moartea lui Dumnezeu și până la moartea omului sau a autorului!) se articulează treptat punctul *origo* al anti-umanului. Așadar, epistemele literare ale secolului trecut încep a-și sconta discursul pe un *grund* estetic din care umanul este gradual expulzat, întrucât, putem spune, fără riscul unei șarjări, că modernismul se situează (până la un punct!) în plin anti-umanism. În cartografierile direcțiilor, a tematicilor și a formulelor modernismului literar, poate cea mai reiterată taxonomie pe care o suportă fenomenul este aceea a anti-umanului, iar în acest sens, fără îndoială că experimentul avangardist, asupra căruia ne vom focaliza, filiera cea mai radicală a modernismului, se înscrie prin excelență sub această cupolă.

Mizele multor revizitări ale avangardei sau ale modernismului, în genere, sunt să-l debranșeze de paradigma unei estetici anti-umane, de o sensibilitate dezarticulată sau de insurgența frizată și să identifice în discurs punctele simptomatice de uman, unde, când și cum se produce recuperarea ei. Astfel că ajungem în punctul în care avangarda se configurează ca un fenomen care glisează între două spectre: unul care rezidă în mișcările puternic

inflamatoare, care au provocat o tornadă culturală, fenomenele catalitice care duc la instalarea unui nou *Zeitgeist* cultural; precum și unul marginal care, dincolo de experiment, își asumă o dimensiune profund umană, o sensibilitate care trece de limitele noii estetici, izvorât, de cele mai multe ori, dintr-o represiune socială/politică împotriva căreia reacționează ca un anticorp.

Se știe că odată cu avangardele, transmutația politicului și a artei a devenit imposibilă de dezavuat. Așadar, lucrarea de față își propune, fără veleitatea unui demers exhaustiv, să radiografieze câteva dintre discursurile poetice semnate de Paul Celan, urmărind modul în care se profilează dimensiunea politică a poeziilor semnate de Celan, textele, cu precădere, vizate fiind poemele dedicate lui Osip Mandelștam din volumul intitulat *Roza nimănui*. Mai întâi, câteva observații asupra modului în care vom instrumentaliza conceptul de poezie politică se cer a fi lămurite: deja e aproape inculcată în memoria colectivă ideea eronată a interșanjabilității dintre ceea ce implică conceptul de poezie politică și poezie angajată politic: „conceptul de poezie politică a fost ruinat din cauza acapărării ei de către poeții sicofanți de varii înzestrări [...], însă în înțelesul ei original, poezia politică nu are a face cu servilismul verificat al sicofanților, ci cu totul dimpotrivă, vine dinspre marginali, dinspre cei care refuză intrarea în sistem – și aduce cu sine toată puritatea revoltei & compasiunii”¹. Miza demersului este, astfel, să urmărească modul în care politicul aici dobândește o funcție socială, poezia politică văzută ca poezie a marginalilor expulzați la marginea istoriei, supuși marasmelor acesteia. Selecția poetului, aici, nu este deloc întâmplătoare, deși Paul Celan, de exemplu, de multe ori nu este adus în discuțiile despre avangardismul autohton, întrucât nu era afiliat niciunei mișcări, această poziție mai detașată se resimte și în poezia sa. Astfel, vom încerca înscrierea discursului poetic semnat de Celan în spectrul poeziei politice, a cărei tensiune estetică rezidă în declanșarea reacției atunci când ceva este bolnav în corpul soacial/ politic, după cum articulează Ion Mureșan, atunci când vorbește despre funcția politică a poeziei: „Unii spun că e inflație de poezie, dar nu e inflație. Teoria mea e ca în cazul unui organism bolnav; dacă apare o infecție undeva, el secretă anticorpi, leucocite și înconjură infecția și o neutralizează. La fel și într-o societate bolnavă, poeții sunt anticorpii sociali care înconjură răul, înconjură infecția socială și încearcă să o neutralizeze”².

Se aduce tot mai mult în centrul dezbaterilor despre modernitatea poetică dihotomia uman – anti-uman, între care glisează, cu toate acestea, în

¹ Radu Vancu articulează distincția dintre poezie patriotică și poezie angajată, cele două noțiuni nu sunt inteșanjabile, v. Radu Vancu, *Zodia cancerului. Jurnal 2012-2015*, București, Editura Humanitas, 2017, p. 69.

² Ion Mureșan, *Într-o societate bolnavă, poeții sunt anticorpii sociali care neutralizează răul*, interviu realizat de Marius Avram, în „Sinteza”, <http://revistasinteza.ro/ion-muresan-intr-o-societate-bolnava-poezii-sunt-anticorpii-sociali-care-neutralizeaza-raul/>, (18.10.2018).

contextul recuperării umanului în discursul modernității, în speță dacă vorbim de avangarde, nu poate fi dezavuată nici proeminența cu care își articulează paradigma estetică scontată pe dezarticularea umanului: de la Baudelaire și până la Artaud sau Marinetti, umanul este pe rând imolat cu destulă vehemență, tocmai pentru a fi substituit de un nou *Weltanschauung* cultural. Astfel, devin pandemice fenomenele de „dispariție completă a omului ca subiect al artei”³, delabrarea eului (anunțată de Marinetti) și fracturarea limbajului, cu precădere, de avangardiști. Pornind de la câteva premise ale lui Radu Vancu, care în *Elegie pentru uman...* articulează tipologii exhaustive de recuperare a umanului din repertoriul poezicii moderniste, de asemenea, având în vedere și poziția Hannei Arendt, care în *On Revolution*, punctează modul în care poezia modernistă recuperează sensibilitatea umană prin participarea la rezist

ențe, disidențe și nu numai, dându-l ca exemplu pe poetul René Char sau a altor teoreticieni care s-au înclinat spre această direcție de analiză a modernității poetice, vom încerca să demonstrăm modul în care politicul va (re)modela discursul poetic, umanizându-l, astfel că politicul ajunge să echivaleze caracterul filo-uman al poeziei, iar tocmai această dimensiune îl singularizează pe Paul Celan. Așadar, demersul de față se va reifica sub forma unei pledoarii dedicate unui discurs *filo-uman*, componentă vitală a discursului poetic, iar pe de altă parte, își propune o revizitare a poezicii lui Celan folosind instrumentarul specific poeziei politice. De cele mai multe ori, forța reacționară care asigură o puternică tensiune estetică textelor lui, nu fac decât să-i umanizeze discursul, să recentreze poziția omului, întrucât, *volens nolens*, politicul, așa cum am zis că îl operaționalizăm aici, ajunge să echivaleze componenta umană a discursului poetic. Așadar asistăm și la clasarea lui Celan în sfera unei modernități umanizate și al unei poezici a cărei redevabilitate greu ar putea fi contestată.

Paul Celan – un avangardist atipic

Cu toate mefiențele care se arată atunci când numele lui Paul Celan este amintit în discuțiile despre avangardism, alături de nume proeminente ale fenomenului precum Tristan Tzara sau Ion Vinea, nu ar fi o încercare sustenabilă debranșarea totală a poezicii lui Celan de mișcările de avangardă. Mai mult, numeroase discursuri de receptare ale textelor lui Celan converg în afilierea estetică a repertoriului său poetic la avangarde. Bunăoară, Victor Ivanovici într-un studiu dedicat lui Celan articulează caracterul aproape parsemat al poezicii lui, care, deopotrivă, malaxează, pe de o parte, dimensiunea unui avangardism care fracturează, care servește un discurs excentric și care frizează jocul lingvistic până aproape de limita unei

³ Radu Vancu, *Elegie pentru uman. O critică a modernității poetice de la Pound la Cărtărescu*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 105.

verbigerării lipsite de sens: „În majoritatea compozițiilor lui Celan, avangardismul, Suprarealismul, mai exact, e prezent și într-o accepție mai strictă, ca un tip special de scriitură. Trăsăturile distinctive ale acestea constau în construcția imaginii ca «întâlnire fortuită» și în «automatism» ca principală resursă a sintaxei poetice”⁴, iar, pe de altă parte, siajul simbolismului: „climatul sentimental și stilistic, instrumentarul retoric și textura sonoră sunt, evident, de tip pre-avangardist. Prin semantismul lor vag și totodată sugestiv (sugestiv pentru că vag și viceversa), elemente precum aurul, ceața, roua și lacrima, iarba amară a ochilor tăi și mai ales acea neliniștitoare soră neagră în postură de destinatar al poemului corespund pe deplin ideii pe care simbolistii înșiși și-o făceau despre «simbol»”⁵.

Faptul că Celan se situează în apropierea epicentrului avangardist, a fost confirmat de mai toată comunitatea interpretativă, iar poate că cea mai legitimă dovadă a înscrierii lui sub cupola suprarealiștilor rezidă în caracterul indomptabil al limbajului, în interfața opacă textelor, mai ales, în cazul poemelor publicate mai târziu: „Aci-n Er-mitaj/ atîrnă-un albastru paj/ Atîrnă în laso’: i-al unui de pic-as (o?) / Jos cine-l da?/ Pălăvrăgeala...”⁶. Așadar, se configurează această dimensiune suprarealistă pe care poetica celaniană o metabolizează și intră în ADN-ul ei poetic. Poezia lui se profilează asemenea unui corp textual dur, imposibil de descuamat, un joc lingvistic și de metafore, în al cărui miez nu se poate pătrunde. Cu toate acestea, izolat de orice mișcare avangardistă, poezia lui Celan se detașează și de atitudinea spasmodică și de anclanșamentul dezarticulării recurente la mai toți avangardiștii, păstrând, dincolo de dimensiunea suprarealistă a poemelor o anume sensibilitate acută, coerentă⁷: „Lasă-ți ochiu-n odaie-o luminare să fie./ privirea fitil, lasă-mă să fiu orb destul, încît să-l aprind”⁸. De asemenea, se vorbește la Celan despre caracterul profuz al metaforei, despre un limbaj care nu s-a dizolvat în diatribele avangardei, iar acest fapt fapt transpare în poezia lui, și asta numai dacă ne gândim că același Celan, care, de multe ori, revendicat de partea suprarealiștilor a semnat versuri de extremă sensibilitate precum: „Unde-i gheață, -i răceală pentru doi/ Pentru doi: încît am trimis după tine./ Un suflu ca de foc era-mprejuți-/ Tu veneai dinspre roză”⁹ iar pe această cale, este incontestabilă împingerea lui Celan la marginea avangardelor, care își construiesc un program profund anti-uman, scontat pe dezarticulare.

⁴ Victor Ivanovici, *Paul Celan înainte de Celan*, în „Viața românească”, <http://www.viataromaneasca.eu/revista/2017/02/paul-celan-inainte-de-celan/>, (18.10.2018)

⁵ *Ibidem*.

⁶ Paul Celan, *Opera poetică (I)*, traducere de George State, cuvînt-înainte de Andrei Corbea, Iași, Editura Polirom, 2015.

⁷ Victor Ivanovici, *st. cit.*

⁸ Paul Celan, *op. cit.*, p. 120

⁹ *Ibidem*, p. 122.

Dimensiunea politică (umană) a poeziei lui Paul Celan

O identitate fragilă, chinuită de marasmele istoriei, o identitate literară izolată, o relativă fragilitate corporală, o serie de porozități îl definesc pe Paul Celan, întrucât e iminent ca toate aceste complexe să nu repercuteze asupra scrisului său. Așadar, în continuare, lucrarea de față se construiește pe radiografierea în discursul poetic al lui Celan a acelor puncte simptomatice care concentrează forța sa reacționară împotriva bolilor sociale și politice care transformă poezia lui într-un discurs umaniza(n)t, într-o pledoarie care consacră poezia drept acel anticorp care se activează în momentul în care fracturările istoriei, spasmele politice se metastazează în corpul unei comunități. Numeroase teorii asupra avangardismului leagă începuturile ei (fapt care de altfel nu poate fi nicicum dezavuat!) de expulzarea comunității evreiești, iar aici putem aminti de la teoriile lui Peter Bürger sau Renato Poggioli și putem merge până în zona sociologiei lui Robert Merton sau la teoria lui Tom Sandqvist, iar în sens larg, am putea spune că poate tocmai acest avangardism până la un punct, fără a generaliza această accepțiune, a originat tot dintr-un act de retorcă împotriva monstrozităților politice. Iar S.A. Mansbach a articulat concis legăturile intrinseci dintre avangarde și comunitățile evreiești, întruchiparea prin excelență a marginii în Europa secolului XX: „marginile și-au depășit localizarea periferică, asumându-și un rol critic și formativ în geneza artei avansate”¹⁰.

Istoria prodigioasă a secolului trecut a expulzat atât comunitatea evreiască, cât și întreaga comunitate central europeană la marginea unei istorii nedrepte, nu întâmplător Paul Celan, prins în ambele matrici ale opresiunii, dedică un întreg volum de poeme lui Osip Mandelștam, o efigie a anduranței la marasmul politic și social, care creează o poezie de o asemenea tensiune estetică, încât poetica lui Mandelștam rămâne un reper solid al poeziei de factură politică, socială, insurecțională la spasmele istoriei. Osip Mandelștam este ostracizat de regimul munteanului de la Kremlin, lupta pe care o duce cu multă rezistență poezia lui cu dictatura lui Stalin devine o formă de legitimare a operei sale în repertoriul cultural european. *Grosso modo*, la fel ca Osip Mandelștam, Ezra Pound sau Anna Ahmatova, iar lista ar putea continua, Paul Celan se înscrie, prin poemele din *Roza nimănu*i și nu numai, sub această cupolă a poeziei politice, sociale, insurgente care duce o luptă cu spasmele politicului *volens nolens*.

Asemănarea poeziei lui Paul Celan cu cea a lui Osip Mandelștam nu este un exercițiu șarjat, dacă ne gândim că în 1965, deja aflat de mult în exil, (prin extensie, exilul, tot repercusiune a unei malversațiuni politice, investesc cu o altă tesiune poezia lui Celan, numai că aici am intra risca o digresiune,

¹⁰ „the margins overcame their peripheral location to assume a critical and formative role in the genesis of advanced art”, Steven A. Mansbach, *Modern Art in Eastern Europe. From the Baltic to the Balkans*, Cambridge, 1999, p. 1.

întrucât direcția problematicilor de frontieră ne-ar conduce penun alt palier al interpretării). Scriitura eclatantă a lui Celan e alimentată tocmai de poziția marginală, oprimată a minorității identitare în care se înscria el însuși: „Ochiul, obscur: ca fereastra colibei. Se-adună,/ ce-a fost lume, lume rămâne: pribeagul/ Est, cei/ plutind, acei oameni-și-jidovi/ poporul-din-nori magnetic/atras, -cu inelare,-nspre/ tine, pămînte: tu vii, tu vii/ locui-vom noi, locui, ceva/ un suflu? un nume? –”¹¹. În volumul de poezii din 1965 se profilează o poetică celaniană fezandată de această forță reactivă a lui Celan însuși în fața unui destin și a unei istorii mai mult decât venale, care îl fragilizează și tocmai din acest punct emerge tensiunea estetică a poemelor cu *grund* politic, subversive, care, în fond, transformă discursul lui Celan într-o pledoarie, încărcată cu empatie, pentru *uman*: „În-/greunat pe/ cărări și-n poieni de cuvânt./ Și – da- / pieile poeților-juzi/ proteizează și supează și secretizează și secretează veninul”¹².

Nu întâmplător, Ion Mureșan îi numește pe poeți drept anticorpi care într-un *stimmung* social supus supliciului se înmulțesc și se activează, întrucât, e irecuzabil faptul că acești poeți se angajează, ca într-un act redemptoriu, să expulzeze prin poezie maladia ingerată în/de corpul social. În acest sens, bunăoară, Hannah Arendt articulează importanța poeziei care păstrează memoria umanității prin cuvânt¹³, exemplul lui René Char, pe care îl oferă Arendt, pentru a ilustra profilarea identității poetice private de măști, care își asumă dimensiunea *filo-umană* prin participarea la disidențe, rezistențe împotriva represiunii politice, reprezintă și *patternul* de apropiere a lui Celan de sensibilitatea și de raporturile umane autentice. Iar înscrierea lui în această tipologie a filo-umanilor, nu e șarjată, în speță, dacă ne gândim că Celan era debranșat de estetica celorlalți congeneri, aproape ca într-un act de anduranță în fața mișcărilor anti-umane. Celan preferă poziția periferică, cultivând poezia al cărei *grund* este alimentat de atmosfera unei lumi pulverulente malaxat cu arsenalul stilistic suprarealist, în vreme ce recentrarea umanului rezidă în situarea pe poziții centrale a identităților chinuite, dintr-un spațiu prea mult pământuit¹⁴ de marasmele istoriei: „Moneda de argint pe limba ta se topește/ ea are gust de Mîine, de Mereu, un drum/ către Rusia ți se cațără în inimă,/ mesteacănul caleric/ a/ așteptat,/ numele-Osip vine spre tine, tu-i povestești/ ceea ce știe deja, ți-o ia, ți-o acceptă, cu palmele,. Tu îi disloci brațul din umăr, pe cel drept, pe cel stîng,/ tu le pui pe-ale tale în locul lor, cu palme, cu degete, cu linii”¹⁵ (*La Contrescarpe*). Dacă „depozitul memoriei este vegheat de poeți,

¹¹ Paul Celan, *op. cit.*, p. 284.

¹² *Ibidem*, p. 281.

¹³ v. Radu Vancu, *Elegie pentru uman. O critică a modernității poetice de la Pound la Cărtărescu*, ed. cit., p. 132.

¹⁴ Vladimir Tismăneanu, *Europa Centrală: o comunitate de supliciu și memorie*, în Adriana Babeți, Cornel Ungureanu (coord.), *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 87.

¹⁵ Paul Celan, *op. cit.*, p. 290.

a căror misiune este să găsească cuvintele prin care trăim”¹⁶, cuvântul în poezia lui Celan încapsulează condiția socială malativă: „UNDE MIE cuvântul, ce-a fost îmi căzu:/ în hăul cerului, în spatele frunții,/ într-acolo merge, călăuzită de scuipat și gunoi,/ Pleiada trăitoare cu mine./ În casa de noapte rimele, răsuflarea în scîrnă,/ ochiul o slugă la imagini, dară –/ Și cu toate acestea: o verticală tăcere,-o piatră,/ ce ocolește a diavolului scară”¹⁷.

Concluzii

Dincolo de insurgența estetică promulgată de mișcările de avangardă care își propun un proiect monumental și îndrăzneț de schimbare a epistemei culturale a cărei nucleu rezidă în dezarticularea imaginii, a limbajului și a sensibilității umane, iar pe acest fundal al puseurilor estetice, poezia lui Celan se profilează ca un discurs marginal. Metabolizarea suprafețelor poetice suprarealiste, fac imposibilă de dezavuat apartenența lui la fenomenele de avangardă, cu toate acestea, singularitatea lui Celan emerge prin angajarea în proiectul de reinvestire a poeziei umane în peisajul unei poezii catalitice, precum sunt cele semnate de mai toți congenerii lui. Recentrarea *umanului* este intrinsec legată de dimensiunea politică, socială a discursului său, întrucât, la fel ca la Osip Mandelștam și mulți alții, poezia lui, cu precădere cele din volumul *Roza nimănui*, funcționează ca un anticorp împotriva marasmelor istoriei. Una peste alta, dincolo de un reper estetic, singularitatea discursului poetic celanian este asigurată tocmai de acest exercițiu de empatie, sensibilitate și percutanță pe care îl probează prin dimensiunea *umană – politică – socială* cu care își investește discursul. Așadar, e irecuzabil faptul că Paul Celan prezintă potențialul de a constitui *par-excellence* o tipologie poetică *filo-umană*.

Bibliografie

- Arendt, Hannah, *On Revolution*, Penguin Books, London and New York, 1990.
- Celan, Paul, *Opera poetică (I)*, traducere de George State, cuvînt-înainte de Andrei Corbea, Iași, Editura Polirom, 2015.
- Ivanovici, Victor, *Paul Celan înainte de Celan*, în „Viața românească”, <http://www.viataromaneasca.eu/revista/2017/02/paul-celan-inainte-de-celan/>, (18.10.2018).

¹⁶ „There is nothing that could compensate for this failure or prevent it from becoming final, except memory and recollection. And since the storehouse of memory is kept and watched over by the poets, whose business it is to find and make the words we live by, it may be wise to turn in conclusion to two of them (one modern, the other ancient) in order to find an approximate articulation of the actual content of our lost treasure” Hannah Arendt, *On Revolution*, Penguin Books, London and New York, 1990, p. 279-280.

¹⁷ Paul Celan, *op. cit.*, p. 279.

- Mansbach, Steven A., *Modern Art in Eastern Europe. From the Baltic to the Balkans*, Cambridge, 1999.
- Mureșan, Ion, *Într-o societate bolnavă, poetii sunt anticorpii sociali care neutralizează răul*, interviu realizat de Marius Avram, în „Sinteza”, <http://revistasinteza.ro/ion-muresan-intr-o-societate-bolnava-poetii-sunt-anticorpii-sociali-care-neutralizeaza-raul/>, (18.10.2018).
- Tismăneanu, Vladimir, *Europa Centrală: o comunitate de supliciu și memorie*, în Adriana Babeți, Cornel Ungureanu (coord.), *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Iași, Editura Polirom, 1997.
- Vancu, Radu, *Elegie pentru uman. O critică a modernității poetice de la Pound la Cărtărescu*, București, Editura Humanitas, 2016.
- Vancu, Radu, *Zodia cancerului. Jurnal 2012-2015*, București, Editura Humanitas, 2017.